

КУФАРНАТА ТЪГОВИЯ: ФЕНОМЕН НА ПРЕХОДА ИЛИ ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА КУЛТУРНА ТРАДИЦИЯ?

Красимир Асенов

THE SUITCASE TRADE: A PHENOMENON OF THE TRANSITION OR A RESTORATION OF CULTURAL TRADITION?

Krasimir Asenov

Abstract:

The paper traces the genesis and development of the phenomenon „suitcase trade” among the Roma community from the end of the last century until present. The majority of fieldwork material is obtained due to the co-operation of the „suitcase traders” from Plovdiv. The paper is an attempt to give answers to several basic questions: is the suitcase trade a phenomenon of the transition or is it rooted in the past; what is considered suitcase trade; who does it; what types of products are smuggled; how is it done?

Key words: *suitcase trade, smuggling, Roma community, cultural tradition.*

Жената, която седеше до мен, ме побутна и ми подаде парче памучно влакно, след което почти ми нареди:

„Повтаряй след мен и прави това, което аз правя: „Завързвам очите ви (след което направи възел на влакното). Завързвам ушите ви (нак възел). Завързвам устата ви (възел). Завързвам ръцете ви (възел). Завързвам краката ви (отново възел)“.

За да не обидя своята спътничка, аз повтарях нейните думи дословно и връзвах необходимите възли. Поведението и излъчването на жената подсказваха, че моментът е от върховна важност за нея. След като изпълних волята ѝ, се надявах тя да ми даде обяснение в какъв ритуал бях въввлечен. Жената¹, видимо притеснена от факта, че подминахме село Капитан Андреево и приближавахме границата, и напъхвайки различни пакети под дрехите си, ми обясни набързо,

¹ А. А., 63 г., от Арман махала (Пловдив), безработна, незавършено основно образование, самоопределение- ромка.

че завързва очите, ушите, устата, ръцете и краката на всички митничари, та тя и нейната стока да станат невидими за тях – „нито да я видят, нито да я чуят, нито да я пипнат, нито да я гонят“.

С такъв магичен ритуал започна моето първо пътуване-изследване² на куфарната търговия и куфарните търговци. Докато течеше цялата процедура по проверка на автобуса и физическия контрол на пътниците, жената като в транс повтаряше своите заклинания-мантри, връзваше възли и „омагьосваше“ турските митничари. Дали случайно или не, магията подейства: моята спътничка мина като „птичка“ (по нейни думи) граничния контрол. Цялата ѝ стока, скрита по нея и в автобуса, оцеля: сачмени лагери, шишета мастика, орехи, кашкавал и т.н. Като бонус от турския *free shop* накупи няколко пошета (*poşet* – от турски език – торба) с алкохол и цигари, които раздаде на няколко души (аз също бях сред тях), за да се прекарат през границата, тъй като всеки има право да пренесе по един пошет при влизане в Турция. Опитът ми да получа повече информация от моята спътничка за генезиса на магичния ритуал „връзване на възли“, се оказа безплоден. Единственото, което тя каза, беше:

„Тези неща ги знам от бабите ми. Да връзваш възли е „büyü“ (от турск. език – магия). Може да „връзваш“ мъжа си да не ходи по други жени, може да „връзваш“ душманите си. Когато имаш важни работи, не трябва да си връзваш (кръстосваш) ръцете и краката. Когато ще ражда булка, също всичко трябва да е развързано. Когато умре някой, първо му връзваме краката и брадата с темето, а после преди да го погребем, го развързваме. Защо правим това – не знам. А митничарите ги „връзвам“, за да не ме закачат и да си прекарам стоката“.

Едва ли жената беше чела Джеймс Фрейзър или Мирча Елиаде, за да знае, че магията с възета, примки, мрежи и възли води своето начало от дълбока древност и се среща както в древен Вавилон, Асирия и Рим, така и в Индия, в Трансилвания, в Северен Целебес, при племето *тумбулу*, в Индонезия, при *манделингите* на о. Суматра и в още много култури по света.

Елиаде разделя възлите и връзките в магическата практика на две категории: „1) магическите „връзки“, използвани срещу човешките неприятели (във войната, при магьосничеството) и обратната операция — „срязване на връзките“; 2) влияещите благотворно възли и връзки, средства за отбрана от дивите животни, от болестите и магиите, от демоните и смъртта“.³

Мюсюлманите-поклонници за Мека не могат да имат никакви възли по себе си. Лапландците смятат, че ако една родилка има възли по себе си раждането ѝ

² Теренните материали, използвани в статията, са събирани от началото на 90-те години на миналия век до наши дни на територията на България, Турция, Румъния, Молдова, Унгария, Македония и Сърбия.

³ За повече информация виж: Елиаде 1998.

ще бъде трудно и болезнено. Древните римляни считали за пречка при всякаква работа, военен съвет, молитва, жертвоприношения и др., ако някой кръстосва краката или ръцете си. Едно българско суеверие гласи, че ако бременна жена има навика да стои с кръстосани крака, ще страда при раждането. Фрейзър съобщава и за друго поверие, според което възлите притежават магическата власт да сковават или възпират определена човешка дейност.⁴

Въпреки че целта на настоящата статия не е да запознае аудиторията с циганските магически ритуали, не можем да подминем описаните от американския фолклорист Чарлс Готфри Лиланд обичаи, обреди и церемонии, практикувани от циганите в областта на врачуването, знахарството и другите магии: „Циганите, както вече казах, са допринесли повече от всяка друга раса или класа на земята за разпространение сред множеството на вярванията във врачуване, магически или подобни цярове, амулети и други дребни магии, които се срещат във фолклора“ (Лиланд 2008: 13).

При следващи теренни изследвания се оказва, че голяма част от населението на етнически обособените махали в Пловдив, включително и куфарните търговци, се уповават на магически практики, както в своето ежедневие, така и в успешното упражняване на своята търговия. Една част от куфарните търговци използват практическа магия, други притежават муски, амулети, „късметлийски“ чанти, портмонета или други вещи, а трети разчитат на щастливи дати, числа и предзнаменования. Установени са случаи, в които търговци се отказват да пътуват заради лош сън или заради черна котка, която е пресякла пътя им.

За да приключим частта за приложната магия на куфарните търговци, ще споменем един интересен аналогичен случай, описан от Юлиан Константинов, отнасящ се до една баба от Варна, от ромски произход, която посипва сол върху седалка в автобуса като превантивна ритуална мярка срещу митничаря, който е спрял автобуса и не е искал да вземе предложеният му подкуп (впоследствие ги допуска, след като един от туристите търговци декларира целият си багаж, което е следствие от намесата на т. нар. *водеца*, или както Константинов нарича тези отговорници на автобуси -туроператори) (Konstantinov 1996: 776).

Минути след като преминахме турската граница, по-голямата част от пътниците заеха удобни пози за сън. Неритмичното похъркване на жената до мен, ми попречи и аз да се възползвам от дългия преход. Пътувахме близо четирипет часа с автобуса, преди да стигнем гишетата на „Махмуд бей“ на входа на мегаполиса.

Сутринта още по тъмно на паркинга „Ай Ялдъз“ в кв. „Лалелъ“ – Истанбул, торбите с алкохола и цигарите бяха качени в турски автомобили и отнесени в неизвестна посока. Разбира се, моята спътничка получи своя дял от контрабандата на акцизните стоки, в чийто трафик и аз взех неволно участие.

Ако се проследи историята на ромската и турската общност в Пловдив и региона, далеч преди политическите промени в страната през деветдесетте го-

⁴ За повече информация виж: Фрейзър 1984.

дини на миналия век, ще се установят практики и устойчиви модели, които в своята същност са силно конвергентни със съвременното понятие за куфарна търговия.

Номадският и полуномадският начин на живот, който са водили ромските общности до шестдесетте години на миналия век, е оставил трайни следи както в културните им традиции, така и в професионалните им наклонности. Разносната и амбулантната търговия съвсем естествено се е вписвала в техния скитнически начин на живот. Познавайки специфичните потребности и културните особености на жителите на различните населени места, през които периодично минавали, ромите пренасяли и предлагали своите стоки. Освен стоките, които сами произвеждали: лъжици, кошници, метални предмети, гребени, розогки и т.н., те често пренасяли и дефицитни стоки от едно място на друго, като получавали и поръчки за определени стоки:

„Бяхме осем деца, но най-малкият ни брат почина. За да ни храни, майка ни ходеше по селата и продаваше тенджерери, тигани, лъжици и още много работи. Нямахме никой да ни помогне. Баща ни умря от верем (туберкулоза-б.а.), а всички бяхме малки. Майка ми беше перачка в къщата на бай Ставри, ама той като умря, я изгониха снахите. Та тя донесе от там един стар куфар и с този куфар започна да обикаля селата. Ходеше чак до Аджелез (Първомай). Исакаха от нея игли, конци, огледала, гребени, тенджерери, лъжици, кибрит и такива работи. Квото искаха, майка ми ходеше тук по фабрики, складове, и хората я съжеляваха и даваха малко по-евтино и тя сложи отгоре някоя пара и ходи по селата. Като нямаше пари, ходеше пеши или някой я качваше на каруцата. Имаше много каруци, които идваха в града за алъш-верши.“⁵

Едва ли този тип разносна амбулантна търговия, описана от респондентката, може да бъде класифицирана като „куфарна търговия“, съотнесено към сегашните ни разбирания, но лекотата, с която този тип търговия се включва към арсенала от житейски стратегии за оцеляване, на по-късен етап ще положи основите на модерната транснационална контрабандна куфарна търговия.

Куфарната търговия, въпреки, че е феномен, който е обект на широка публична дискусия, е тема, която е почти неразработена от родната научна общност. Литературата, която до известна степен се доближава до тематичното поле на настоящата статия, включва двете статии на Юлиан Константинов (Konstantinov 1996: 762–782 и Konstantinov 1998: 729–745), посветени на *търговските туристи*, внасящи контрабандна стока от Турция и монографията

⁵ Баба М., жена-пенсионерка, 82 г., от Арман махала-Пловдив, самоопределя се като предствителка на т. нар. *милет*. Интервюто е направено в нейния дом през м. март 2002 г.

на Тая Чавдарова (2001), разглеждаща неформалната икономика, но без да поставя акцент върху феномена „куфарна търговия“.

С цел да се избегне полисемантичността на термина „куфарна търговия“, е необходимо да дадем някои работни понятия и разяснения за този вид търговия. Куфарната търговия е търговия, която не е регламентирана и е в конфликт със законовата база на страната. Тя е част от сивата икономика и нейното практикуване най-често може да се окаже като престъпно деяние. Чрез нея по престъпен начин се акумулират значителни количества частен капитал. Значението ѝ най-често се пренебрегва, въпреки че много отрасли в страната търпят големи загуби поради нелоялната конкуренция, формирала се чрез незаконно полученото ценово предимство от страна на куфарните търговци.

Стоките от куфарната търговия се пласират както във вътрешността на страната, така и в чужбина, като не плащането на данъци и акцизи върху тях формират тяхната конкурентна цена, което ги прави изключително атрактивни за пазарите. Съществуването на куфарна търговия, която се осъществява чрез преодоляване на граничните контролно-пропускателни пунктове и пресичане на държавни граници, *a posteriori* говори за корупционни практики и мрежи, които засягат и държавните административни структури.

При осъществяването на т. нар. куфарна търговия, която има масов характер, участниците влизат в контакт с отделни представители на митническите контролни служби, при което се осъществява корупционна сделка. Контрабандистът⁶ заплаща предварително уговорената „такса“ (подкуп) на длъжностното лице, което допуска осъществяването на преноса на стоката. Ролята на длъжностното лице може да бъде пасивна или активна по смисъла на Наказателния кодекс (Център за изследване на демокрацията 2000: 12). Най-често митнически служители пропускат съзнателно стоките през границата, без те въобще да бъдат регистрирани, за което всъщност те получават подкупа. Размерът на подкупа зависи от размера на спестените мита, като обикновено варира от 20 до 30%⁷ от тяхната стойност. При този вид корупционни практики рискът за съответния митнически служител е най-нисък, тъй като споразумението между куфарния търговец и държавния служител обикновено е устна договорка. При евентуален провал, вследствие на вторичен независим контрол на търговеца, се пристъпва към реализиране на хипотезата по чл. 233 от Закона за митниците – за внасяне, изнасяне или транзитиране на стоки през държавната граница без знанието и разрешението на митническите органи, което засяга изцяло търговеца, осъществяващ контрабандата, а митническият служител обикновено се измъква под параграфа „занижен контрол“. В случаите, когато контрабандата е в значително по-големи размери, се прилагат други корупционни схеми като: деклариране на по-ниска митническа стойност на стоката, което се приема от митническия служител; митническият служител приема за достоверни фалшиви

⁶ Идва от ит. език-contrabando, contra-против и bando-правителствен указ.

⁷ Данните са от собствени изследвания.

или подправени документи, съпровождащи стоката и т.н. В тези случаи най-често остават следи и рискът за митническия служител е значително по-голям.

Относно корупцията Чавдарова (2001: 241) пише: *„Корупцията е универсален феномен. Дори и повърхностният поглед разкрива нейните многообразни форми в зависимост от участниците, залозите, техниките, културната легитимност. Това отчасти обяснява защо корупцията е била дефинирана по толкова много различни начини. Най-често тя се асоциира с измамата и нарушението на действащата нормативна регулация“.*

Куфарната търговия остава най-бързият и ефикасен начин за запълване на дефицитни ниши на стоковия пазар. Обект на контрабанда могат да бъдат както забранени и акцизни стоки, така и хранителни стоки, промишлени стоки, лекарства, животни, благородни метали, авточасти, машини и апарати, електроника, течни горива, перилни препарати, химикали, торове, ценни исторически реликви и предмети и т.н. Куфарната търговия е най-ниското стъпало на трансграничната контрабанда.

Ето един любопитен случай, който засяга темата с контрабандата: през месец април 2013 г. при моя работна среща с група от Турция в Пловдив, членът на групата А. С., който се самоопределя като помак, живеещ в Измир, собственик на туристическа агенция, призна, че при предишно свое посещение в България, в село Тъмръш е взел надгробен камък от селските гробища и го изнесъл контрабандно в Турция, за да му напомня за неговите предци, живели до 1912 г. в селото. Интересното в случая е, че камъкът е изнесен с туристически автобус в голям куфар.

Този случай заслужава специален анализ. Въпреки че става дума за контрабанда, тук вече се пренася не „стока“, а „памет“.

Като контрапункт или антитеза на казаното от Алфред Шютц, че: *„Гробовете и спомените не могат да бъдат нито пренасяни, нито завоювани“* (Шютц 1999: 12) в случая имаме пренасяне не на целия гроб, а на легитимацията на гроба, неговата идентичност. Надгробният камък всъщност е носителят на сакралната част на един гроб. Той е „осъден“ да носи паметта за човека дълго след неговото трансформиране в пепел. Желанието да бъде преместен надгробният камък в близост до наследниците, в действителност е желание за преместване на „мястото на памет“. Гробът е едно от онези места, за които пише Пиер Нора, *„където кристализира и се приютява паметта“* (Нора 2004: 35).

През 1998 година българският парламент ратифицира споразумението за свободна търговия между България и Турция. Този акт целеше ликвидирането на куфарната търговия между двете страни, но практически това не се получи. Турската статистика сочи, че през 1996 година общият обем на куфарната търговия е бил 8.8 млрд. долара, а през 1997 е паднал до 5.8 млрд. През следващата 1998 г. спадът продължава с още 20%. Въпреки официалните действия на турската държава, тя на практика предприе серия от мерки, които целяха съживяването на куфарната търговия, тъй като 50 % от официално обявените

приходи на турската митница се формират от куфарната търговия – това сочат официалните турски данни (Център за изследване на демокрацията 2004: 59).

Измерението на куфарната търговия за българската страна през деветдесетте години на миналия век е възлизло на близо 900 млн. долара. Днес тези стойности са далеч по-малки – около 60 млн. долара. Вносът на турски стоки чрез куфарна търговия значително превъзхожда българския куфарен износ – двадесет пъти. Според изследване, направено в Хасковска област: „близо 60–70 % от стоките там са внос от съседна Турция и са без фактури. Куфарната търговия е поминък за близо 30–40% от населението на Свиленград, Харманли, Любимец и на около 10–20% – от Хасково и Димитровград“ (Център за изследване на демокрацията 2004: 59).

С републиките от бивша Югославия целият обем на куфарната търговия надвишава леко 100 млн. долара, като преобладаващ е износът за тези страни.

Опит да се изчисли действителният размер на куфарната търговия в България е направен от ЦИД (Център за изследване на демокрацията) през 1996–97 година и изцяло е базиран върху официална информация от Националния статистически институт. Според проучването, може да се счита, че от 25 до 33% от работещите 900 000 души в частния сектор в страната са свързани с куфарната търговия, което ги прави най-големият сектор в българската икономика по отношение на заетите в него. По този начин голям брой малки и средни предприятия зависят от куфарната търговия. (Център за изследване на демокрацията 2004: 59).

Къде се намира куфарната търговия в класификационната таблица на контрабандата и корупцията:

Тип контрабанда	Форми на корупция
Дребна контрабанда (куфарна търговия)	Чинovníческа (бюрократична) Корупция
Контрабандни канали	Корупционна мрежа
Държавна контрабанда	Голяма корупция

Източник: Корупция и контрабанда: мониторинг и превенция. Методики за оценка и модели на противодействие на трансграничната престъпност в България. Център за изследване на демокрацията, 2000 г, таблица 1.1.

От казаното до тук може да се изведе работно понятие за „куфарна търговия“: всяка дребна контрабанда, която се осъществява чрез внос, износ или транзитиране на стоки, за които не се плащат законно регламентирани данъци и акцизи, като най-често за целта се дават подкупи на съответните проверя-

ваши чиновници, може да бъде квалифицирана като куфарна търговия. Целият процес – от вноса, износа или транзитирането на стоката, до нейната реализация (продажбата), е част от куфарната търговия.

През дългия изследователски период на феномена „куфарна търговия“, се опитах да достигна долната темпорална граница на нейната проява.

Често в научни публикации и периодичния печат може да се срещне твърдението, че промените след ноември 1989 година засягат най-негативно етническите малцинства и предимно ромското население. Това е така, но това не е цялата истина. Политическите и социалните сътресения по време на „възродителния процес“ и последващият крах на комунистическия режим в България не се отразяват твърде драматично за голяма част от ромското население в страната, което не може да се каже за турското население. Последващият икономически колапс обаче извежда огромен брой представители на ромския етнос извън работния пазар, което ги прави най-засегнатата етническа общност в страната. Причините за това са комплексни: преминаването от командна към пазарна икономика; преустановяване на дейността на огромен брой държавни предприятия; липсата на конкурентноспособност на ромите на трудовия пазар; възраждане на българския национализъм и свързаните с него дискриминационни практики на трудовия пазар; рязкото свиване на социалната държава и т.н.

Шокът от новия социален статус на ромите е още по-тежък поради етнокултурните им нагласи и особености. Ромското население или по-голямата част от него не разполага с акумулирани финансови резерви, с които да посрещне първата вълна на икономически упадък. Липсата на спестявания в общността е пословична. Мащабите на поражението след икономическия колапс сред ромите е с внушителните над 90% безработица (Томова 1995). Абдикирането на държавата от проблемите на социално уязвимите общности в този период допълнително нагнетява икономическата преса върху ромите и българските турци⁸.

Действително социално-политическите сътресения в страната през 1989 г. засягат негативно в най-голяма степен ромската и турската общности, но е вярна и тезата, че тези общности най-бързо преодоляват шока от прехода. Тежката есен и зима на 1989 и първите месеци на 1990 година отключват скритите от десетилетия етнокултурни механизми за оцеляване на ромите при необикновени условия, които несъмнено са вградени в ромската колективна памет. Лекотата, с която възстановяват полуномадския и номадския начин на живот, както и склонността към разносна и нерегламентирана търговия, позволяват на ромските общности да преоткрият своите възможности.

Използвайки либерализацията на закона за пътуване в чужбина, стоковия дефицит в съседните държави, както и разликата в цените на стоките, ромите

⁸ От тук нататък в текста, когато се говори за роми и турци ще се има предвид населението на пловдивските махали: Столипиново, Шекер махала, Аджисан махала и Арман махала.

масово тръгват през деветдесетте години към осъществяване на трансгранична търговия. Следният разказ показва добре този процес:

„В началото тръгнахме няколко мъже към Ниш, Лесковац и Крушевац в Югославия. Купувахме от тук квото намерим: дрехи, инструменти, транзистори, фенери. Ходихме първо с влака... Билети няма, всички пътуват за там. Абе всичко се продаваше. Взимахме цървени (югославски динари – б.а.) после ги сменяхме за германски марки. За 70–80 цървени взимахме 100 марки – много пари. Ей тогава кви пари видях... После започнах и жена ми да взимам с мен. После и голямата църква. Абе за една-две години хубави пари направихме. После и до Скопие ходихме. Квото намерим там, го продавахме. Оправих си къщата и купих една петица (Лада 2105 – б. а.). Хубави пари бяха. После имаше война в Югославия. Ама това не ни пречеше, лошото дойде после – нямаше нищо по нашите магазини и складове, стока няма. После ходихме за стока в Съюза. През Романия. Много път, отиване, търсене на стока, обратно насам, абе 15–20 дена. А там стока... много стока и евтино, ефтино. Ходихме до Кишинев, Тираспол и Одеса. Имахме водачка-българка. Тя ни събираше групата, повечето мъже, от нашите, имаше и малко буржуджии. Ходихме с автобуса през Романия към Съюза. Там заплатите – 3 долара. Хотелите ефтини, ресторанти... абе бая си поживяхме там една-две години, после и там се развали. Та купим стоката от Съюза, после през Романия, през Унгария, Сегед и оп – в Суботица – Югославия. Продавахме всичко: фенери, пирони, водни помпи, авточасти, лагери, детски играчки, дрехи... всичко квото се сетиш. Понякога не ни пукаха сърбите и квото имаме го продавахме в Унгария, ама там пазара не беше хубав. Карахме и стока и за България – авточасти за ладите и москвичите, телевизори, прахосмукачки... Ама кви рушвети плащахме на митничарите, на милицията... на всички: на руснаци, на румънци, унгарци, сърби, българи... Режеха ни главите. Ама пак, алах берекят версин, изкарвахме пари. После се отвори Турция. Нали си знаем езика... И до сега там. Килими, пердета, кожи, дрехи, за ядене... Квото има файда, носим. Там караме уиски, цигари. Хем така, хем така. Печелим и там, и тука. Цигарите и уискито купуваме от фри шопа, е понякога уискито си го правим сами или го купуваме от едни момчета от Шикера (Шекер махала, Пловдив – б.а.). На границите много трудно, ама все намираме колая (леснина – турс.език – б.а.). Понякога ни конфискуват работите. Понякога плащаме глоба. Абе има много работа, стига да искаш да работиш и да имаш кураж. Децата изгледахме, внуците изгледахме, къща построихме, коли... все от тая работа“⁹.

⁹ А. Н., 58 годишен, средно образование, търговец, жител на квартал Столипиново – Пловдив; самоопределя се като турчин.

Обикновено, когато се заговори за куфарна търговия, мислим за контрабандата през Капъкуле и Капитан Андреево и по-малко за нейните по-ранни прояви с републиките от бивша Югославия. В разказа на респондента по-горе се споменава и за куфарна търговия с Молдова и Украйна, което е малко познато явление за широката аудитория.

След като става ясно, че износът на стоки за бившите югославски републики носи добри печалби, по-голямата част от ромите и турците (вече безработни) се насочват към пазарите на крайграничните или по-големите градове на Федеративната република. В първите фази на търговската инвазия (1990–91 г.) се използва целият капацитет на международната железопътна линия София-Белград. След това започват организираниите дву- или тридневни „екскурзии“ с автобуси. Фирми и частни лица наемат автобуси и в качеството си на „водачи“ формират групи от граждани, желаещи да пътуват до атрактивните пазари на Ниш, Скопие, Лесковац, Крива Паланка, Крушевац, Белград и т.н. Тъй нареченият „водач“ поема отговорността за прекарването през гранично контролно пропускателните пунктове (ГКПП) на стоките на куфарните търговци, за което събира от групата суми (германски марки или долари), с които подкупва митническите служители. Огромните опашки по границите стават причина автобусите десетки часове да остават блокирани по границите. Въпреки огромните трудности, контингентът на куфарните търговци рязко се увеличава, като към тях се присъединяват хора от различни социални слоеве и етническа принадлежност: пенсионери, студенти, работещи и безработни, музиканти, интелектуалци и дори служители на полицията.

„За пръв път ни е. Дъщерята е омъжена в София. Имаме две внучета. Решихме и ние с моята съпруга да спечелим някоя марка и да помогнем на децата. Взехме каквото имахме въщи: фотоапарат; транзистор; бинокъл; руски кухненски комбайн и ще се опитаме да ги продадем на пазара в Струмица. Докъде стигнахме! Работех в голямо държавно предприятие, бях главен счетоводител – съкратиха ме. Съпругата ми е музикант – виолистка, също е безработна в момента. Наши близки ни казаха, че каквото и да се занесе на пазарите, се продава.“¹⁰

След изчерпването на стоките наличности в България и ескалирането на напрежението в Югославия, куфарните търговци тестват нови контрабандни схеми и маршрути.

За кратко се тестват румънските пазари. Но за разлика от сърбите и македонците, румънците са значително по-бедни и липсата (тогава) на чуждестранна валута в страната формира и вида на куфарната търговия – със средствата от продадените в Румъния стоки, се закупуват румънски стоки за продажба в Бъл-

¹⁰ А.Д., 56 годишен, от Пловдив, висше образование, безработен. Интервюто с респондента е снето от автора през месец февруари 1992 г. на ГКПП „Златарево-Ново село“

гария или в съседни страни. „Идвам вече няколко пъти тук (Румъния), ама май повече няма. Ми те – по-бедни от нас. Няма валута, а леите кво да ги правим – купуваме квото намерим и продаваме в България или на топтанджиите (търговците на едро – б.а.) за Сърбия, че при нас глад голям за стоки. Ами кво нося...Квото носят сички: фъстъци, цигари, кафе. Ама много маймунки станахме. Алунето (фъстъци-рум. език – б.а.) ги давахме по 500 леи, ама сега повече от 400 не ни дават мамалигарите (румънците -б.а.). На връщане влизаме в „Букур“ (голям търговски център в Букурещ, в близост до пазара – б.а.) и квото има: обувки; домашни работи – чаши, чинии, тенджерри. Другият път ще ходя до Кишинев. Имало е много стока и много евтино било.¹¹

Когато печалбите от контрабандата паднат под задоволителните нива, най-предприемчивите от куфарните търговци се насочват към нови пазари. В тази начална фаза, докато новият пазар е все още „жаден“ за стоките на куфарните търговци, се формират най-големите печалби. След като пазарът се разработи и стане достъпен за по-широк кръг от търговци, заработва един от основните пазарни механизми и увеличеното предлагане прогресивно намалява цените на предлаганите стоки.

Руският маршрут беше разработен, веднага след като стана ясно, че българският вътрешен пазар е обран и липсата на стоки, даже от първа необходимост, няма да е преходно явление. През периода 1992–93 г. нивото на средните работни заплати в бившите съветски републики не надвишаваше 4–5 долара, както свидетелства този разказ:

„Тъй наречената „горничная“ (дама в предпензионна възраст), която седеше достолепно на едно бюро, разположено в коридора на етаж, където ни настаняха служителките от рецепцията на хотел „Космос“, сподели, че ако си обмени „червонците“ (рублите) от заплатата за долари, би получила 3 щатски долара. Нощувките в двата луксозни хотела в Кишинев, където обикновено се настаняват куфарните търговци от България – „Космос“ и „Интурист“ – струват под 2 долара, а богата вечеря в престижен ресторант около 3 долара. Обикновено търговците пристигат на групи с автобуси и по-рядко с леки коли. Освен от Кишинев, стоки се пазаруват от близкия град Тираспол и даже от Одеса. След като стоките са купени, тръгват за пазарите на Унгария, Сърбия, Македония, България и даже Албания. Има специализирани стокаторазлични видове лагери, металообработващи инструменти – свредла, райбери, стругарски ножове и др., които успешно се пласират и на новите пазари в Турция. Двама души от нашата

¹¹ М. Х., 37 годишен, от Арман махала-Пловдив, незавършено средно образование, безработен, самоопределя се като турчин. Разговорът е записан през м. септември 1992 г. в Букурещ на зеленчуковия пазар.

група казват, че обикновено успяват да удвоят вложените средства. Специализирали са се в продажбите на авточасти и потопяеми водни помпи. Първите ги пласират в България, поради наличието на много руски автомобили, а помпите в Македония и Сърбия – за поливане на селскостопанските култури. Както виждаш, аз се занимавам основно с кучета. Купувам местни породисти кучета от тук с паспорт – най-вече кавказки овчарки, и ги пласирам в България, Сърбия, Турция. Нося си лекарства, имунизирам ги, иначе трудно ще оцелеят по тия пътища. Не е лесна работа. Плащам и на камериерките допълнително да чистят стаята в хотела и да не роптаят, иначе с тези кучета в стаята за една седмица ще стане Бейрут. До сега съм намерил 7 кавказки, ще ми се да закупя и 3–4 тинчера”¹².

За разлика от пазарите в страните от бивша Югославия, бившия Съветски съюз, Унгария и Румъния, които някъде след 1996–97 година спряха да бъдат атрактивни за родните куфарни търговци, Турция се обособи като тяхна главна дестинация. Турският пазар се формира постепенно с отмирането на другите пазари. Въпреки визовия режим и различните ограничения, които имплицитно налагаше турската страна, все повече куфарни търговци – турци и турско говорещи роми, започнаха да посещават и търгуват с Турция. Разбира се, след време и българи се включиха в този канал.

Тук е мястото да се поясни, че куфарна търговия с Турция съществуваше и по време на комунистическия режим. Този факт е слабо познат и описан от родните изследователи. Предпоставките за осъществяване на куфарна търговия с Турция бяха налице далеч преди тя да придобие масовия си характер след прехода. Вследствие на изселническите вълни през 1950–51 г., 1969–78 г. и от 1 юни до 22 август 1989, близо 650 000 български граждани с турско самосъзнание напускат пределите на България и се заселват в съседна Турция. Формираната по този начин солидна общност от български изселници в Турция чрез своите семейно-родови връзки и социални мрежи в България започва да обмена не само информация и визити, но и подаръци, които са атрактивни за двата пазара. Турците, които идват в България, носят като подаръци обикновено дънкови облекла, блузки, тениски, кожени якета, маркови цигари, алкохол и други стоки, символизиращи западната мода и лукс. Трансформирането на социалните мрежи от роднински, приятелски, съседски в парично-стокови на основата на контрабандата се формира след като част от „подаръците“ се реализират на българския пазар. Печалбите се оказват в пъти по-големи от инвестициите, което стимулира куфарните търговци да изграждат контрабандни мрежи от двете страни на границата. Възможностите за трафик на стоки от „гостуващите роднини“ от турска страна са доста ограничени, поради отношенията между

¹² В. К., 34 г., от гр. Пловдив, българин, ветеринарен лекар. Интервюто е направено през месец септември 1993 г. във фойето на хотел „Космос“ в Кишинев, Молдова.

двете държави, членки на противостоящи военно-икономически международни блокове. Стоките, прекарани по този начин, обикновено са вписват в графите: „подаръци“ или „стоки за лично ползване“: *„Когато българският митничар ми каже, че стоката е много, аз почвам да му казвам колко много роднини имам в България, трябва на всеки по едно парче да нося армаган и т.н. и т.н. После му давам или един стек Боро или Ротманс, или му обещавам следващия път да му донеса за децата му дънки и така. Трудно става, ама става. И с визите трудно.“*¹³

Подобен начин за контрабанден внос на стоки е описан от Юлиан Константинов в неговата статия: *„Trader-Tourism in the Balkans (Bulgaria) as a Picaresque Metaphorical Enactment of Post-Totalitarianism“*. В статията Константинов описва група „търговски туристи“ (така той нарича куфарните търговци), които под претекст, че пренасят стоки за лично ползване, прекарват с автобуси стоки от Турция за България, след което ги продават по откритите пазари (Konstantinov 1996: 762). Количеството на пренасяната по този начин стока е незначително, но благодарение на нея дребните куфарни търговци формират и актуализират асортимента и прогнозните продажни цени на атрактивните за двете страни стоки, което е необходимо условие за трансформирането на дребната контрабанда в контрабандни канали и свързаните с нея корупционни мрежи. Обикновено при завръщане обратно в Турция, „туристите“ изнасят от България като „подаръци“ или контрабандно хранителни продукти – кашкавал, сирене, колбаси, мед, орехи, както и порцелан, инструменти, розово масло и др.

За разлика от дребната куфарна търговия, осъществявана по този начин през периода преди 1989 г., по-големите количества контрабандна стока от Турция се пренасят до България чрез добре организирани мрежи от двете страни на границата. Куриерите – обикновено турски шофьори по международните линии, преминаващи през България, прекарват „пратките“ през границата и ги предават на следващите участници в контрабандата от българска страна, които обикновено са лица от турски или ромски произход. Стоките се заплащат на куриерите в момента на доставката или след тяхната реализация. *„Разбрахме с Е. Бей, че тира ще спре да почива на Кемера (мотел близо до Пловдив). Ние го чакахме там, както се разбрахме. Когато се видяхме, ние бързо се качихме при шофьора, за да не ни видят. Камιονът продължи към Пловдив, а ние в движение брояхме стоката: дънкови панталони, цигари, часовници „Сейко“, златни бижута, блузи и малко „джумхуриетки“ и „решатки“ (турски златни монети с проба 917, 22 карата и тегло от 7.09 до 7.20 – б.а.). Платих част от стоката и обещах на Е., че на връщане от Швеция ще му дам останалото. Рядко взимам на вересия. След края на града по пазарджишко шосе ни чакаше нашата кола, където прехвърлихме стоката. Стоката я криехме на*

¹³ Х. М., – 56 г., от гр. Измир, турчин, пенсионер. Интервюто е направено през април 1999 г. в Асеновград.

различни места и имахме близки и приятели, които разнасяха и продаваха стоката на дребно, като и те слагаха някой лев отгоре. Нашата махала – Аджисана, беше най-отворена за такива работи. От другите махали си имахме по някой човек, който продаваше там. Продавахме и в другите градове. Давахме и на турци, и цигани, и на българи, на всички. Много продавах на помаците от Балкана – Велинград, Ракитово, Девин, Доспат, Лъки... Турците и помаците купуваха повече злато и по-малко дрехи, а при циганите беше обратно – те умираха за блузки и терлици“¹⁴.

Разбира се, при този вид търговия в условията на комунистическия режим, не е било възможно да се избегнат рестрикциите от страна на държавния репресивен апарат, но както сподели респондентката, „всеки си взимаше пая“, т.е. всеки по контрабандната верига получава част от печалбата: изпращачът на стоката, трафикантът, митничарят, получателят и евентуалните негови „сътрудници“, както и лицата, представители на държавни органи, осигуряващи необходимата протекция за осъществяване на нелегалната търговия. По време на интервюто, което продължи близо три часа, чрез подбрани въпроси беше реконструиран целият процес на формиране на нелегалния трафик – от дребната куфарна търговия до добре организирания контрабанден канал.

През осемдесетте години на миналия век в периода на Студената война, когато България и Турция се намират в двата антагонистични политически лагера, е трудно да се допусне, че държавните служби за сигурност са оставили извън своето полезрение тези контрабандни канали и контрола над „куфарната търговия“. Твърде е вероятно организаторите на нелегални контрабандни канали от българска страна през този период да са били доброволни сътрудници към службите за сигурност. По този начин тези лица са получавали необходимата автономност за осъществяването на своята дейност, а службите за сигурност са получавали достъп до международните криминогенни среди. Необходимо е тук да разграничим обикновените куфарни търговци и тези лица, които са били част от трансгранични контрабандни канали.

От събраните теренни материали за нелегалната търговия през социализма може да се формулира тезата, че този вид търговия започва да се осъществява плахо през седемдесетте години на миналия век, а нейният пик настъпва между 1980 и 1984 година, когато в Пловдив функционират около петнадесет¹⁵ добре организирани международни контрабандни канали за трафик на стоки от Турция и Западна Европа.

От друго интервю става ясно, че по-голямата част от търговците на дребно, които се свързват с куфарния търговец, са предимно жени. „Тогава работех в „Ален Мак“. Като получим хабер, че е пристигнала стока от Турция, взимах с мен моята племенница и ходехме до Р.С. Често при нея намирахме и други хора като нас, дошли и те за стока. Повечето бяха жени, които аз познавах.

¹⁴ Н. А., жена – 73 г., пенсионерка, самоопределяща се като туркиня, от Аджисан махала.

¹⁵ По информация на респонденти Ф.А., 64 г., С. Г., 72 г. и Н. Х. 76 г.

Когато дойде нашият ред, Р.С. ни показваше какво има и ние в момента решавахме какво да купим. Най-добре продавах златните синджири със сърце, котва и кръстче (Вяра, Надежда и Любов -б.а.). Купувахме ги по около 70–80 лева, а ги продавахме по около 110–120 лева. Продавах най-много в завода, където работех като метачка и като обикалях, предлагая стоката. В завод „Юруков“ също ходех и продавах. От „Марица“ (Текстилен комбинат „Марица“ – б.а.) идваха даже вкъщи в Армана, нали е близо. Повече купуваха българите – жените, за абитуренти, за дъщери, за тях. Получавах поръчки за всякакви работи. За дънки, рокли, блузи, златни монети, най-вече чейреци (златна монета-четвъртинка, 22 карата, проба- 917, тегло – 1.75 гр., б.а.), както и за златни пръстени, синджири и др. Аз също ходих няколко пъти до Турция през 1975 и 1976 година, с кораб от Варна и докарах някои работи, но голяма файда нямаше. Много пари се харчат за път, за тва- онова и накрая всичко слагаш върху стоката. По-добре да купувам от тука.“¹⁶

Въпреки че сегашната куфарна търговия се отличава значително от тази, която е осъществявана преди 1989 година най-вече по своята масовост, част от основните принципи на трансграничното нелегално пренасяне на стоки остават същите. Друга особеност на съвременната куфарна търговия е, че беше осъществена първоначално най-вече от същите лица, които разполагаха със *социален капитал* (по Бурдийо), бяха изградили свои търговски канали и мрежи от двете страни на границата още по време на комунистическия режим. Разполагайки с необходимия финансов ресурс и надеждни партньори от другата страна на границата, за кратко време тези търговци успяха да акумулират значителен капитал. Разбира се, това нямаше как да остане незабелязано от огромната безработна и турско говореща общност от махалите в Пловдив. Макар че езикът, който се говори в пловдивските махали, е сравнително по-различен (поради архаичност) от говоримия в Турция, той се оказва достатъчно близък, за да може да се осъществят успешните контакти между търговците от двете страни.

Масовото пътуване в Турция с цел търговия започва през втората половина на 90-те години на миналия век. Въпреки големите проблеми, свързани с издаването на визи от турска страна, броят на куфарните търговци непрекъснато се увеличава. По наши теренни изследвания¹⁷ към края на миналия век куфарните търговци само от пловдивските ромски махали са близо 250 души. През 2005 година техният брой вече е между 300 и 350 души. Това са хора, които почти всяка седмица пътуват до Турция, като преобладаващата част от тях изобщо не плащат мита или заплащат такива върху силно занижени цени на стоките. При реализацията на стоките също се избягват заплащанията на необходимите данъчни задължения към държавата, като най-често се изготвят документи с невярно съдържание.

¹⁶ Ф. А., жена, пенсионерка по болест, 64 г., от Арман махала, самоопределение – туркия.

¹⁷ Проведени от месец март 1999 г. до месец юни с.г.

Съществуват карго фирми, които значително улесняват куфарните търговци. Фирмите най-често са пловдивски, като фирми от Хасково, Асеновград и Пазарджик също предлагат карго услуги на куфарните търговци от Пловдив. Фирмите разполагат с необходимите тежкотоварни камиони, както и с „партньори“ по митниците. Куфарните търговци заплащат договорената цена (в зависимост от стоката, количеството, обема и т.н.) на карго фирмата за транспортирането на стоката от обособения пункт, който е паркинг в квартал „Лалелъ“ в Истанбул в близост до складовете на фирмата. След като стоката е предадена на представителите на фирмата, куфарният търговец може да отпътува обратно за България или да посети близките пазари и търговски центрове.

Обикновено при митническите проверки карго фирмата използва основно два подхода, за да избегне плащането на пълния размер на необходимите митни сборове. Единият е чрез фиктивни фактури да се занижат значително цените на внасяните стоки, а другият – да не се декларира действителното количество на стоките. Спестените по този начин значителни средства всъщност формират и по-голямата част от ценовото предимство на куфарните търговци.

От 01.01.2007 година, когато Република България стана пълноправен член на Европейския Съюз и необходимостта от визи за пътуване до Западна Европа отпадна, започна всъщност и постепенното намаляване на броя на куфарните търговци към Турция. Друг фактор, който също изигра съществена роля за намаляването на броя на куфарните търговци, е нахлуването на евтината китайска стока в страната.

Новите политически условия позволиха на много жители на пловдивските махали да се възползват от трудовия пазар и социално-осигурителната система на западноевропейските държави членки на Европейския Съюз. Възползвайки се от относителната либерализация на правилата за започване на работа и наемането на жилище, цели семейно-родови групи от махалите предпочетоха да изоставят обичайните си занятия и да се заселят в Германия, Франция, Великобритания и Испания.

Днес активно с куфарна търговия се занимават не повече от 80–90 души от пловдивските ромски махали. Обикновено в неделни дни към 18–19 часа на булевард „Източен“, в близост до бизнес център „Микрон“, може да се видят автобуси, които тръгват към Турция, натоварени с куфарни търговци. Другият вариант за пътуване на търговците е с леки коли или с микробуси. При пътуване с микробус, собственикът на превозното средство играе и ролята на „водач“. Обикновено преди да се стигне Капъкуле, пътуващите спират за почивка и вечеря. Години наред това място беше ресторант в началото на град Харманли. Там се срещаха почти всички куфарни търговци на Пловдив и обменяха „работна“ информация. Независимо с какво се пътува, когато се стигне до турския фришоп на Капъкуле, всички се изсипват в него и започва масово изкупуване на алкохол и цигари, които се разпределят съгласно допустимите от митницата количества по пошети. Пошетите се разпределят вътре в превозното сред-

ство, като купилите по-големи количества от разрешеното раздават и на тези, които не са закупили. Разбира се, след това предстои преминаване на турския митнически контрол, който е наситен с напрежение, унижение, глоби, конфискации, подкупи и т.н. Понякога пътното превозно средство и неговите пътници въобще не се допускат до Турция, докато не отстранят проблемните стоки. Преминаването на митническия контрол със скрита в автобуса или в багажа на търговеца стока, както и с торбите алкохол и цигари, е определено хазартна операция – загубата на средства и евентуалната печалба „вървят“ ръка за ръка. Стигнали до паркинга „Ай Ялдъз“ в квартал „Лалелъ“, Истанбул, първата работа на куфарните търговци, прекарвали алкохол и цигари, е да ги прехвърлят по колите на турските прекупвачи, с които имат предварителна договорка. Печалбата от 2–3 пошета е достатъчна да покрие пътните разноски на търговеца. Понякога е възможно пошетите да се предадат и веднага след преминаване в Турция в близост до някой мотел или бензиностанция.

Обикновено пътуващите пристигат на паркинга рано сутринта, към 3–4 часа, в зависимост от начина, по който са преминали границата. До към 7–7.30 часа всички остават по превозните средства и след този час тръгват по своите задачи. Най-често складовете и търговците на едро в Истанбул са позиционирани в зависимост от вида стока. За да се постигне най-добрата покупателна цена, е необходимо да се познава добре както самия мегаполис, така и голям брой браншови търговци на едро. Така например: кожените изделия най-изгодно могат да бъдат закупени в квартал „Зейтинбурну“; различни видове дрехи – от кварталите Махмуд бей, Осман бей, Ак Сарай и др.; електроника, телекомуникационна техника и кинкалория – от района на „Доу банк“ и „Таата кале“; злато от – Капалъ чаршъ или Египетския пазари т.н. Прави впечатление, че почти всички асортименти от стоки се закупуват от европейската част на Истанбул.

През целия ден на паркинга карго фирмите приемат стоките на търговците, които след като предадат своята стока, се отдават на пазаруване на хранителни стоки, перилни препарати, подаръци и т.н. за своите семейства и близки. Крайният час за предаване на стоките на транспортните фирми е обикновено около 17–18 часа, когато камионите тръгват към България. Почти по същото време тръгват и автобусите, и микробусите с търговците. Рядко някой търговец остава за следващия ден.

На излизане от Турция, турските контролни и митнически служби почти не осъществяват проверка на изнасяната стока, техният интерес е насочен изцяло върху фейсконтрола. За разлика от турските митничари, българските им колеги са особено прецизни при контрола на стоките, които се внасят в България. Константинов съобщава, че успешното преминаване на митническия контрол от българска страна, изисква предварително туроператорът (аз го наричам „водач“, защото това е терминът използван от куфарните търговци) да се е уговорил с определен митничар за времето, в което автобусът да бъде на гранично-пропускателния контролен пункт (Константинов 1996: 772).

От теренните материали установяваме, че голямата част от куфарните търговци са жени (около 70–75 %) на възраст от 30 до 50–55 годишни. Както по-млади, така и по-възрастни жени се занимават с куфарна търговия, но преобладаващата част от жените са на възраст в рамките на посочения диапазон. Подобни цифри изнася и Константинов: „...*две-трети от групата се състои от жени, като жените са йерархично доминиращи в автобуса*“ (Константинов 1996: 769). Затова е логично тук да говорим за инверсия на традиционния патриархален модел на обществена организация, като направим предварителната уговорка, че куфарната търговия отдавна е придобила етнически профил, т. е. по-голямата част от упражняващите тази инкриминирана дейност са представители на ромските общности (и по-малко на турската общност). Жените внасят най-вече облекла, стоки за дома, килими, завеси и перилни препарати, а мъжете – предимно златна бижутерия, кожени облекла, резервни части и консумативи за битова и електро техника и авточасти. В зависимост от получените поръчки или нивата на печалба, всеки търговец, независимо от своя пол и възраст, е готов да разшири асортимента на внасяната от него стока или изцяло да премине към вноса на нови стоки. Много интересен е начинът (който е наблюдаван на терен от нас), по който се осъществява контрабандният внос на злато от Турция. По-голямата част от нелегалните вносители на златна бижутерия са, както споменахме, мъже. Обикновено в зависимост от количеството на стоката, тя се раздава на подбрани търговци, пътуващи със същото транспортно средство, и след митническата проверка от българска страна, златото се връща на собственика. За целия изследователски период не беше констатиран случай, в който някой от вносителите на злато да е бил ошетен от своите спътници. В случаите, когато вносителят решава сам да прекара акцизната си стока, тя се скрива в специални приспособления по дрехите или по тялото на контрабандиста.

Много малка част от куфарните търговци имат търговски обекти в централните части на град Пловдив. В голямата си част търговците продават своята стока както на едро, така и на дребно по пазарите (Димитровград, Раковски и др.), в търговските обекти в махалите (каквито са изградените центрове в Столипиново) или направо на улицата пред своя дом. При проверка на тези обекти от страна на данъчни служби, инспекции по труда и др. контролни институции, се установяват редица нарушения: документи с невярно съдържание или липсващи такива; продажба на стоки без установен произход; продажба на фалшиви реплики на популярни модни брандове и т.н. Тенденция е все повече етнически българи да посещават магазините за дрехи и златарските ателиета в махалите поради атрактивните цени.

Колкото до търговските партньори от турска страна, може да се каже, че почти всички предствители са мъже. Имаме описани случаи, в които турски граждани – търговци пристигат в Пловдив с цел да издирят определени лица, които имат значителни финансови задължения към тях. Често отношенията между куфарните търговци и техните турски партньори от чисто стокосво-парични

перерастат и в лични, а това в последствие води до финансови злоупотреби от страна българските куфарни търговци. Респонденти споделят, че част от хубавите постройки в махалите са издигнати благодарение на такива измами.

Пътуването, търговията, пазаруването и ползването на стоки от Турция се счита за престижно в пловдивските махали, което набавя акумулиране на *символен капитал* (по Бурдийо). Причислявайки се към едно социално и символно пространство, актьорът (куфарният търговец) съзнателно изгражда поредица от принципи и съвкупност от дейности, които да го характеризират като представител на турската етническа общност. Разграничавайки се съзнателно от всички конкретни социални параметри, които биха го идентифицирали като „ром“, куфарният търговец използва целия си арсенал от капитали (символен, социален, финансов и т.н.), за да валидизира своята „турска“ идентичност. Според Пиер Бурдийо „хабитусът е този генериращ и унифициращ принцип, който изразява вътрешните и релационни характеристики на дадена позиция в един стил на живот, т.е. в единна съвкупност на избор на лица, блага, практики“ (1997: 22).

За да бъде адекватно представена ролята на куфарния търговец, тя трябва да бъде преосмислена посредством схемата *хабитус – поле – капитал* на Бурдийо. В условията на една постоянно стагниращата икономика, в която е ясно обозрим дефицитът не само на стоки от първа необходимост, но и такива, които осигуряват статусни вещи и формират дистинктивни идентичности, ролята на куфарния търговец е значима. Статусните вещи, които той доставя, позволяват да се постигне оразличаване и превъзможване/отхвърляне на стигмата върху личността от ромски произход. С други думи, за същността на онази идентичност, която от макро обществото във всекидневието се мисли и определя като „диганска“, ролята на куфарния търговец е ключова. Ключова, защото по своята същност този „идеален тип“ (в смисъла на Макс Вебер) се оказва свързващото звено между две различни общности, ромската и турската, които по своята степен на престижност са асиметрични. Затова, когато започне да се изследва въпросът за „преферираната идентичност“ (Марушиакова, Попов 1993), много често виждаме как първата прелива и клони към втората, но няма движение в обратната посока (т.е. няма промяна от от преферирана турска към преферирана ромска идентичност като метод за самоопределение и самопредставяне). Куфарният търговец може да бъде мислен като социален актьор, който живее чрез държавната граница, а нейната трансгресия и постоянното прескачане е тясно свързана не само с чисто икономическите интереси, но и с продължителен процес, чиято крайна цел е утвърждаването на по-висок социален статус в социалното пространство на даден етнически хетерогенен топос, какъвто е махалата. Това преминаване отвъд границата само по себе си създава и условията, чрез които стилът на живот и промененият *хабитус* могат да бъдат използвани в зависимост от инвестициите, които изисква даденото социално поле, на което принадлежи куфарният търговец. Затова и *хабитусът* продължава да бъде

в един продължителен процес на адаптиране. Променящата се идентичност е част от залозите за успешното участие в „играта“ на даденото поле, или поне до момента, в който тази промяна вече не е необходима. Когато е установена стабилна мрежа от контакти отвъд границата (социален капитал), са усвоени дистинктивни символи и практики със статусен характер. Последните започват да се възприемат като легитимни вътре в самата хетерогенна общност, а като краен резултат се постига уеднаквяване на жизнените стратегии и стилове сред различните малцинствени групи, които формират социалното пространство на етническите махали в Пловдив.

В този ред на мисли първите куфарни търговци трябва да бъдат мислени като своеобразни новатори, те са дейци на мрежи, които се създават на място, зад тях няма предварително зададена структура. Или както Бруно Латур говори за своя „деец-мрежа“, актьорът или деецът е „онова нещо“, което активира или събужда другите за действие (2014: 68). Така и в нашия случай куфарният търговец е деец, който изгражда своята контрабандна паяжина-мрежа.

Достигнал (куфарният търговец) до определено статусно ниво, в него се заражда необходимостта при всеки удобен случай да покаже своята различност, своята диференцираност спрямо ромската общност. Това става с помощта на социални и културни маркери под формата на притежание на различни предмети от Турция (прибори и домакински уреди, картини, пана, мебели, книги и т.н.), храната и нейното приготвяне по турски рецепти, облеклото, промени в навиците – като пиенето на кафе извън махалата в престижни градски заведения (само по себе си – още едно прескачане на границата, на санитарния кордон, който по презумция би трябвало да държи малцинствата в обособения за целта топос). Затова и тези дейци на мрежи са не просто новатори, не просто създават структури, чрез които по-късно да се улесни търговията с контрабандни стоки, но също и в един определен смисъл са неформални лидери вътре в общностите, защото натрупаните от тях блага вече упражняват символна власт върху определени части от общността, те са признати и припознати като легитимни, а оттук насетне – те се превръщат и в залог на символни борби.

Куфарната търговия е определено феномен, който има своите корени още от времето на комунистическия режим, като нейната масова форма се разгърна след демократичните промени в страната. В преобладаващата си част куфарните търговци преди 1989 година бяха български турци и турскоговорящи роми. Поради масовата безработица сред турците и ромите след политическите промени в България и някои етно-културни особености на тези етнически общности, те формираха и първите групи, които положили началото на контрабандната търговия с републиките от бивша Югославия. Съвсем естествено и на по-късен етап първите, които разработиха нелегалния внос на стоки от Турция, бяха отново представителите на двата етноса, тъй като разполагаха с добре функциониращи социални мрежи от двете страни на границата. Много лесно след това тези социални мрежи се трансформираха в бизнес-партньор-

ски. Общият говорим език също оказва значителна роля и даде предимство на нашите турскоговорящи съграждани да развият търговска дейност с южната ни съседка далеч преди другите.

Благодарение на куфарната търговия цяло поколение български граждани, предимно от етнически турски и ромски произход, успяха да превъзмогнат и преодолеят последствията от преминаването на страната от командна към пазарна икономика.

Голяма част от куфарните търговци, които живеят в пловдивските етнически обособени махали, успяха чрез контрабанден внос и износ да си построят модерни жилища, да ги обзаведат, да си изгледат децата и да натрупат първоначален капитал, който се инвестира обратно в сивата икономика, а не примерно в земеделие, животновъдство или в производство на соларни панели. Едва ли може да виним само културните традиции и нагласи на ромите, по-скоро в случая говорим за липса на достатъчна воля от страна на редица правителства да решат проблема не законово, защото има относително добра законова база относно контрабандата, а практически, чрез спазването на приетите закони.

Когато говори за куфарните търговци, или както той ги нарича – *търговски туристи*, Юлиан Константинов определя дейността им като *стратегия за икономическо оцеляване*. Аз смятам, че прагът за икономическо оцеляване отдавна е преминал за голямата част от тези търговци и по-релевантно ще бъде да говорим вече за стратегия и дейност за натрупване както на финансови, така и на символни капитали.

Негативното в целия този процес е, че за близо две десетилетия голяма част от куфарните търговци продължават да са част от сивата икономика, като неплащането на митнически сборове, данъци и осигуровки е тяхна стратегия и устойчива практика. Куфарната търговия като част от контрабандните престъпни канали нанася тежки последствия както върху икономиката на страната, така и подкопава доверието към институциите и законността на страната, тъй като контрабандата най-често се осъществява чрез съдействие от страна на корумпирани държани чиновници.

Посткомунистическите реформи „родиха“ феномена „масова куфарна търговия“, а държавата в преход позволи тя да се срасне с държавните институции и да се формират „престъпни алианси“. Безотчетните средства, които се акумулират чрез нелегалната търговия, лесно и без следи се пренасочват към нови престъпни схеми, финансиране на политически проекти, кампании и т.н.

Стоковата контрабанда заема особено място в криминалната икономика не само заради огромните щети, които влече след себе си. Този вид контрабанда е най-мощният разрушител на пазарните механизми в днешно време, тъй като унищожаваш конкуренцията. Нито местният производител има някакъв шанс срещу контрабандните стоки, нито пък чуждият инвеститор. По израза на един търговец: *„Икономиката посивява от митническата декларация, а не от пазара.“* Чудовищните размери на контрабандата категорично говорят за наличие на добре разработе-

ни митнически канали и верига от звена, свързващи доставчиците, собствениците и посредниците с крайните потребители (Чавдарова 2001: 251).

Докога ще продължават да съществуват престъпните контрабандни канали? Куфарната търговия е най-ниското стъпало на контрабандната със стоки. Докато контрабандните мрежи и държавната контрабанда обслужват интересите на партийни централи, функционери и кръгове, ще съществува и куфарната търговия, защото куфарната търговия често е предният пост, който подсказва и терасира траекторията и асортимента на стоките, които могат да бъдат обект на контрабанда. Превенцията на куфарната търговия ще засегне безусловно и по-високите, и по-организираните канали –контрабандните мрежи и държавната контрабанда.

Трудно бихме открили толкова мащабен „проект“ като куфарната търговия, чийто генезис и развитие е изцяло провокиран и реализиран от собствената самоинициативност на ромските домакинства и ромските общности. Започнала като житейска стратегия за икономическо оцеляване, куфарната търговия търпи еволюционни промени и метаморфози. Трансформира се в „професия“, в средство за натрупване на капитали, след което е вече инкриминирана дейност, която носи сериозни финансови приходи и променя драстично йерархията на социалните слоеве на населението на махалите. Тези капитали формират в гетоизирани структури (в частност в Пловдив и региона) нови мрежови йерархични структури, характеризиращи се със своята относителна автономност (спрямо държавните и общинските институции) и самодостатъчност, а това дава вече реално основание да се атакува пряко митологемата, че населението на етнически обособените махали е зависимо до голяма степен от социалните помощи. Днес в тези квартали все по-малка и по-малка част от населението разчита на социално подпомагане от страна на държавната и местната власт. Освен капиталите, акумулирани чрез дейности, позиционирани в „сивия“ и „черния“ сектор, делът на работещите в Западна Европа непрекъснато се увеличава, а това са допълнителни доходи за голяма част от живеещите в махалите. За съжаление тези процеси остават „невидими“ както за голяма част от институциите, така и за макрообществото, което все още счита, че основните доходи на ромите са от социалните служби. Ето един пример (данните са изготвени и предоставени от администрацията на район „Северен“, гр. Пловдив, където са разположени Шекер махала и Арман махала): лицата, полагащи обществено полезен труд от двете махали, които имат право на социални помощи през 2011–2012 година са били общо 712 души, докато през 2016 година броят им е намалял до 73 души. Това означава, че през този период 639 души доброволно са се отказали от ползването на социални помощи, което предполага акумулиране на доходи от други дейности (примерно от куфарна търговия).

Относителната автономност и самодостатъчност на жителите на махалите е пряко следствие от натрупването на капитали и тяхното преразпределение вътре в самите махали. Тези процеси формират условия за изграждането на все повече и по-разнообразни търговски, производствени и икономически обекти в

рамките на гетоизираните структури, което увеличава тяхната независимост от града, олицетворяващ държавата, институциите и макрообществото. Друг негативен аспект от придобиването на относителна независимост на махалите от града е процесът на автогетоизацията, което от своя страна разширява и втвърдява все повече границите-разломи между града и гетиозираната структура.

И така, в заключение: феномен на прехода ли е куфарната търговия? Много изследователи, които не са били „потопени“ в ромската култура биха отговорили положително. Погледнато исторически обаче, ние намираме достатъчно на брой сходни дейности, които със своя континуитет ни дават основание да твърдим, че куфарната търговия сред ромските общности е свързана с културните традиции, с културната и колективната памет на ромите, както и с техните професионални нагласи.

Литература:

Бурдийо, П. 1997. *Практическият разум*. София: ИК „Критика и Хуманизъм“. [Bourdieu, P. *Prakticheskiat razum*. Sofia: IK “Kritika I Humanizam”]

Елиаде, М. 1998. *Образи и символи. Размисли върху магическо-религиозната символика*. София: Прозорец. [Eliade, M. 1998: *Obrazi I simvoli. Razmisli varhu magicheshko-religioznata simbolika*. Sofia: Prozorets.]

Корупционни практики и превенция на корупцията. Учебно помагало София: Център за изследване на демокрацията. 2004. [Koruptsionni praktiki I preventsia na koruptsiata. Uchebno pomagalo. Sofia: Tsentar za izsledvane na demokratsiata. 2004.]

Корупция и контрабанда: мониторинг и превенция. Методики за оценка и модели на противодействие на трансграничната престъпност в България. София: Център за изследване на демокрацията. 2000 г. [Koruptsia I kontrabanda: monitoring I preventsia. Metodiki za otsenka I modeli na protivodeistvie na transgranichnata prestapnost v Balgaria. Sofia: Tsentar za izsledvane na demokratsiata. 2000.]

Лиланд, Ч. Г. 2008. *Цигански магии, вештерство и гадателство*. Военно издателство ЕООД. [Leland, Charles Gotfrey 2008: *Tsiganski magii, veshterstvo I gadatelstvo*. Voenno izdatelstvo EOOD.]

Марушиакова, Е., В. Попов. 1993. *Циганите в България*. София: „Клуб 90“.. [Marushiakova, Elena., Popov, Veselin 1993: *Tsiganite v Balgaria*. Sofia: Klub 90]

Нора, П. 2004. *Места на памет*, т.1. София: Дом за науките за човека и обществото. [Nora, P. 2004. *Mestata na pamet*. T.1. Sofia: Dom na naukata za choveka I obshtestvoto.]

Томова, И. 1995. *Циганите в преходния период*. София: Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия. [Tomova, I. 1995: *Tsiganite v prehodnia period*. Sofia: Mezhdunaroden tsentar po problemite na maltsinstvata I kulturnite vzaimodeistvia.]

Фрейзър, Дж. 1984. *Златната клонка*. София: „Отечествен фронт“ . [Frazer, James George 1984: *Zlatnata klonka*. Sofia: Otechestven front.]

Хайдиниак, М. 2002. *Контрабандните канали в югоизточна Европа. Конфликтите в Югославия и възникването на регионални престъпни мрежи*. София: Център за изследване на демокрацията. [Haydiniak, M. 2002. *Kontra-bandnite kanali v Yugoiztochna Evropa. Konfliktite v Yugoslavia I vaznikvane na regionalnite prestapni mrezi*. Sofia: Tsentar za izsledvane na demokratiata.]

Чавдарова, Т. 2001. *Неформалната икономика*. София: „ЛИК“ . [Chavdarova, T. 2001: *Neformalnata ikonomika*. Sofia: LIK.]

Шютц, А. 1999. *Чужденецът*. София: ЛИК [Schutz, A. 1999. *Chuzhdenetsat*. Sofia: LIK.]

Латур, Бр. 2014. *Пересборка социалного: введение в акторно-сетевую теорию*. Издателский дом Высшей школы экономики, Москва. [Latur, Bruno, *Persborka socialnogo: vvedenie v aktorno-setevuyu teoriyu*. Izd. Visshei shkoli ekonomiki]

Konstantinov, Y. 1996. *Trader-Tourism in the Balkans (Bulgaria) as a Picaresque Metaphorical Enactment of Post-Totalitarianism*. – In: *American Ethnologist*, Vol. 23, No. 4 (Nov.)

Konstantinov, Y. 1998. *Petty Trading in Varna*. – In: *American Ethnologist*, Vol. 25, No. 4 (Nov.)

Красимир Асенов,
Докторант, ПУ „Паисий Хилендарски“
Адрес: ул. „Цар Асен“ 24, 4000 Пловдив
E-mail: krasimirasen@gmail.com